

ARTYKUŁY

ZBYSZKO MELOSIK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

PASJA I TOŻSAMOŚĆ NAUKOWCA

Jeszcze w niedalekiej przeszłości uprawianie nauki postrzegane było w społeczeństwie jako działalność nadzwyczajna, wręcz elitarna. Naukowiec, w swoim poszukiwaniu Prawdy i Wiedzy funkcjonował „poza” lub „ponad” codziennością, a przepaść między jego statusem a większością prozaicznych, zwykłych zawodów była nader oczywista. Uniwersytet zdawał się stanowić – rządzącą się własnymi prawami – majestatyczną krainę Mędrców. Nauka i jej przedstawiciele postrzegani byli jako źródło postępu społecznego i szerzej – cywilizacyjnego, a nawet różnego typu „przełomów” w tym zakresie. Postać Alberta Einsteina stanowi w tym kontekście wręcz krystalizację autentycznej, niekwestionowanej roli naukowca w historii ludzkości, a jego odkrycia – magiczną „esencję nauki”.

W ostatnich dekadach sytuacja i status naukowców zmieniły się zasadniczo. Uprawianie nauki jest w coraz mniejszym stopniu postrzegane w kategoriach elitarności, staje się jedną z wielu profesji, odartą z dawnej tajemniczości i wielkości, a uniwersytet postrzegany coraz częściej jako jeszcze jedno przedsięwzięcie (jak pisze P.G. Altbach: „«Złoty wiek» profesji [akademickiej] ma się ku końcowi”)¹. Z uwagi na rosnące podporządkowanie sfery akademickiej imperatywom ekonomicznym i polityce, współcześni naukowcy żyją w coraz większym stopniu w warunkach niepewności i niestabilności². To z kolei kwestionuje ich poczucie własnej wartości, a niekiedy nawet poczucie sensu akademickiego zaangażowa-

¹ P.G. Altbach, *The International Academic Crisis? The American Professoriate in Comparative Perspective*, „Daedalus” 1997, vol. 126, nr 4, s. 315.

² Na temat przemian współczesnego uniwersytetu por. Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Impuls, Kraków 2009.

nia. Jednakże niewielu z nich rezygnuje z uprawiania nauki (choć część świadomie lub z poczuciem dramatyizmu restrukturalizuje swoje podejście wobec nauki). Dla większości badaczy naukowe poszukiwania zachowały swoją nieprawdopodobną atrakcyjność. Jednym z jej źródeł jest bez wątpienia pasja. I to ona jest głównym „bohaterem” mojego tekstu.

Zacznę jednak od przytoczenia następujących słów C. Bloch: „Świat uniwersytecki jest generalnie związany z racjonalnością, założeniami metodologicznymi, obiektywnością i logiczną argumentacją. Z takiego punktu wyjścia (...) emocje zdają się być mu obce (...) i destruktywne”³. Również i G. Holton eksponuje fakt, iż badania naukowe są postrzegane jako «logiczne», «linearne», «hierarchiczne» (...)”⁴. Z kolei Frederick Grinnell pisze, że w świadomości społecznej istnieje przekonanie o panowaniu – przynajmniej w naukach przyrodniczych – „linearnego modelu prowadzenia badań”, którego istotą jest „przejsie od hipotezy do odkrycia w sposób liniowy w oparciu o zasadę obiektywności i logiki”⁵.

Zdaje się więc, że uniwersytet jest królestwem rozumu. A jednak, o czym jestem przekonany, możliwości urzeczywistnienia wolności i władzy rozumu w sferze uprawiania nauki wynikają w dużej mierze z pozostającym w pewnej (pozornej, jak sądzę) sprzeczności z opisaną wyżej „logiką nauki” stanem emocjonalno-intelektualnym, który określić można mianem pasji (ową sprzeczność podkreślał Spinoza, który nie akceptował myśli mających swoje źródło w pasji, podczas gdy za pozytywne uznawał myśli wywodzące się z rozumu)⁶. To właśnie pasja stanowi podstawę motywacji, inspiracji i zaangażowania w uprawianiu nauki. Towarzyszy ona naukowcowi przez wszystkie etapy jego działania – od krystalizacji problemu badawczego aż do opublikowania wyników badań. Jest źródłem poczucia jego wolności i władzy w zakresie kreowania własnych, niekiedy kwestionujących dominujące sposoby myślenia czy paradygmaty, przestrzeni naukowych.

Pasja może być zdefiniowana jako „silna orientacja na znaczącą w kontekście osobistym i bardzo wysoko cenioną aktywność, która jest umiłowana i uzasadnia się przez sam fakt swojego istnienia”, przynosząc dążenie do realizacji zadań,

³ C. Bloch, *Passion and Paranoia: Emotions and the Culture of Emotions in Academia*, Routledge, London–New York 2016, s. 2.

⁴ G. Holton, *Einstein, History, and Other Passions: The Rebellion Against Science at the End of the Twentieth Century*, American Institute of Physics Press, Woodbury, New York 1996, s. 41.

⁵ F. Grinnell, *Everyday Practice of Science: Where Intuition and Passion Meet Objectivity and Logic*, Oxford University Press, New York 2009, s. 4.

⁶ R.J. Vallerand, C. Blanchard, G.A. Mageau, R. Koestner, C. Ratelle, M. Léonard, M. Gagne, J. Marsolais, *Les Passions de l'Âme: On Obsessive and Harmonious Passion*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2003, vol. 85, nr 4, s. 756.

przy pełnej motywacji, entuzjazmie i zaangażowaniu⁷. Mamy tutaj zdecydowanie do czynienia z zaangażowaniem się o charakterze emocjonalno-kognitywnym⁸. Jednocześnie podkreśla się, że pasja stanowi „podstawowy warunek wstępny, aby osiągnąć najwyższy poziom w realizowanych działaniach”⁹, w tym również w różnych trajektoriach kariery¹⁰.

Odkrywanie nowej prawdy o świecie i konstruowanie jej w nową wiedzę stanowi proces i nie jest „nagłym aktem” (wyjątek „eureka” Archimedesesa tylko potwierdza tę regułę). W trakcie tego procesu, myśl naukowca przekształca się i dojrzewa; niekiedy powraca on do odrzuconych już idei czy pomysłów. Aż w końcu naukowiec – w wyniku długotrwałych systematycznych dociekań – podejmuje decyzję: czas opublikować wyniki badań. Przy tym przez cały czas dynamika jego działań – od krystalizacji w swoim umyśle problemu badawczego do korekty książki czy artykułu – definiowana jest przez pasję, kreującą nieustanny pozytywny skok adrenaliny. Jak pisze F. Grinnell: „Emocjonalna ekscytacja, która towarzyszy odkryciu w nauce wynika przede wszystkim z odczucia ułożenia skomplikowanego puzzla i że jest się pierwszym, który wie coś nowego o świecie”¹¹. Naukowiec dokonujący odkrycia jest jak szczęśliwe dziecko, które otrzymało wspaniały prezent¹².

Można też przywołać w tym miejscu wnioski z badań jakościowych wśród naukowców przeprowadzonych przez S.M. Halonen i T. Lomas. Stwierdzono w ich trakcie, iż pasja prowadzi do wytworzenia pozytywnych emocji i poczucia satysfakcji, jest energetyzująca i inspirująca, daje poczucie wolności, a także autentyczności¹³. W trakcie urzeczywistnienia pasji ma miejsce zarówno proces odkrywania przez naukowca samego siebie, jak i konstruowania swojej tożsamości, zarówno w kontekście epistemologicznym, jak i paradygmatycznym¹⁴.

Uwagi te nie dotyczą pasji o charakterze obsesyjnym, która ma charakter „sztywny” i związana jest najczęściej z wewnętrzną „niekontrolowaną ekscytacją”¹⁵. Obsesyjna pasja staje się „wszechogarniająca”, przynosi poczucie „utruty

⁷ T. Curran, A.P. Hill, P.R. Appleton, R.J. Vallerand, *The psychology of passion: A meta-analytical review of a decade of research on intrapersonal outcomes*, „Motivation and Emotion” 2015, vol. 39, s. 631.

⁸ Tamże, s. 638.

⁹ R.J. Vallerand i inni, *Les Passions de l'Âme...*, dz. cyt., s. 13.

¹⁰ Por. A. Cybal-Michalska, *Młodość akademicka a kariera zawodowa*, Impuls, Kraków 2014.

¹¹ F. Grinnell, *Everyday Practice of Science...*, dz. cyt., s. 22.

¹² Tamże, s. 27.

¹³ S.M. Halonen, T. Lomas, *A passionate way of being: A qualitative study revealing the passion spiral*, „International Journal of Psychological Research” 2014, vol. 7, nr 2, s. 23.

¹⁴ Na ten temat por. znakomity, silnie osadzony w teorii, „autobiograficzny” tekst S. Jaskulskiej, *O wyrastaniu z pasji*, „Rocznik Pedagogiczny” 2015, t. 38, s. 167–174.

¹⁵ S.M. Halonen, T. Lomas, *A passionate way of being...*, dz. cyt., s. 18.

kontroli”, zagubienia, znalezienia się w pułapce, wyłączną koncentracją na realizacji celu, a także reakcje ucieczkowe¹⁶. W przeciwieństwie do niej harmonijna pasja stanowi rezultat „autonomicznej internalizacji” we własną tożsamość, orientacji na pewnego typu – związane z zainteresowaniami – działania¹⁷.

Autorzy podejmujący w swoich książkach problematykę pasji w perspektywie psychologicznej wiążą ją zwykle z teoriami motywacji¹⁸. Uznaje się przy tym, że pasja jest nieodłącznie związana z wewnętrzną motywacją, dla której podstawowym uprawnieniem jest – jak to ujmują może nieco banalnie, ale z pewnością trafnie Richard M. Ryan and Edward L. Deci – jednostka „sama w sobie”. Taki typ motywacji jest „zorientowany na rozwój zainteresowań, ekscytację i budowanie pewności siebie, co w relacji zwrotnej prowadzi do lepszych rezultatów, wytrwałości i twórczości, jak również zwiększenia poziomu energii, poczucia własnej wartości i generalnego zwiększenia jakości życia”¹⁹. Osoba wewnętrznie motywowana działa z uwagą na swoje osobiste zainteresowania i radość związaną z odkrywaniem świata²⁰.

Wewnętrzna motywacja związana jest z rozwojem jednostki, ma charakter proaktywny, prowadzi do wytworzenia poczucia sprawstwa u ludzi. „Mamy tutaj do czynienia z «przyjemnością przyczynowości» – ludzie czują się upodmiotowioną przyczyną skutków, «czują się inicjatorami własnych zachowań»”²¹. Odczuwają „wewnętrzną radość”²². Towarzyszą im „pozytywne afektywne i kognitywne (...) doświadczenia”²³.

Alternatywnego typu motywacji – w porównaniu z pasją – dostarcza zewnętrzna presja, której źródłem są inni ludzie bądź instytucje. Stanowi ona formę regulowania tożsamości i działań jednostki²⁴. Osoba zewnętrznie motywowana realizuje zadania, które nie są wygenerowane przez nią samą²⁵. O ile więc wewnętrzna motywacja polega na odwoływaniu się do własnej woli i wolności wyboru, to z zewnątrz „kontrolowana motywacja polega na doświadczaniu presji lub

¹⁶ Tamże, s. 23.

¹⁷ R.J. Vallerand i inni, *Les Passions de l'Âme...*, dz. cyt., s. 757.

¹⁸ Por. na ten temat uwagi, które przedstawił R.J. Vallerand (T. Curran i inni, *The Psychology of Passion...*, dz. cyt., s. 27).

¹⁹ R.M. Ryan, E.L. Deci, *Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being*, „American Psychologist” 2000, vol. 55, nr 1, s. 69.

²⁰ M. Vansteenkiste, W. Lens, E.L. Deci, *Intrinsic Versus Extrinsic Goal Contents in Self-Determination Theory: Another Look at the Quality of Academic Motivation*, „Educational Psychologist” 2006, vol. 41, nr 1, s. 19.

²¹ Tamże, s. 20.

²² R.M. Ryan, E.L. Deci, *Self-Determination Theory...*, dz. cyt., s. 73.

²³ R.J. Vallerand i inni, *Les Passions de l'Âme...*, dz. cyt., s. 765.

²⁴ R.M. Ryan, E.L. Deci, *Self-Determination Theory...*, dz. cyt., s. 69.

²⁵ M. Vansteenkiste i inni, *Intrinsic Versus Extrinsic Goal Contents...*, dz. cyt., s. 19.

przymusu”²⁶. Zewnętrzna motywacja działa poprzez strukturę cele-środki. Działania mają tutaj charakter instrumentalny²⁷. Badania wykazują, że im większy jest poziom zewnętrznej regulacji, tym mniejsze zainteresowanie i zaangażowanie ludzi w realizację określonych celów oraz mniejsze poczucie odpowiedzialności za rezultaty, a większa skłonność do przerzucania „winy” za porażkę na innych²⁸. Okazuje się, że realizacja zewnętrznie narzuconych celów przynosi „mniejszą satysfakcję w życiu, mniejsze poczucie własnej wartości, mniejsze poczucie samospełnienia, pojawienie się depresji i niepokoju, gorszą jakość relacji międzyludzkich, mniejszą orientację na współpracę, powstawanie uprzedzeń i postaw zorientowanych na uzyskanie społecznej dominacji”²⁹.

Poziom – związanej z pasją – wewnętrznej motywacji jest zawsze obniżany przez poczucie zagrożenia, krótkie terminy wykonania zadania, inwazyjne ewaluacje i narzucone cele. Zwiększa się on natomiast wraz ze wzrostem poczucia autonomii³⁰. Na rozwój wewnętrznej motywacji pozytywnie wpływa też „wolność od poniżającej ewaluacji”³¹. Wszystkie badania wykazują, że takie zewnętrzne czynniki, jak nieprzekraczalne terminy, monitorowanie, testowanie, czy kontrolujący język „obniżają poziom wewnętrznego zainteresowania jednostki daną aktywnością, a w konsekwencji poziom konsekwentnego zaangażowania na jej rzecz”. Paradoksalnie, dotyczy to także często kontekstu „zewnętrznych nagród” za realizację narzuconych celów – ludzie nagradzani często czują się jak pionki w grze³².

W kontekście motywacji w wielu badaniach analizuje się też rolę otoczenia. Wyróżnia się dwa jego typy. W pierwszym ma miejsce wspieranie pasji. Ekspozuje się tutaj perspektywę przyjętą przez jednostkę, „pozwala się jej na własne inicjatywy i wybory, głęboko racjonalnie uzasadnia się ograniczanie wyborów” a także rezygnuje się z presji i daje się pozytywne sprzężenia zwrotne³³. Jednostka postrzegana jest jako autonomiczny podmiot. Drugi typ otoczenia ma charakter kontrolujący. Istotą jest „stosowanie otwarcie przymusowych strategii (...) oraz otwarcie kontrolujący język” (np. stosowanie zwrotów typu *musisz, powinieneś*)³⁴.

W jaki sposób przedstawione rozważania można odnieść do sytuacji współczesnych naukowców? Na wstępie chciałbym przeanalizować czynniki ogranicza-

²⁶ Tamże, s. 19.

²⁷ Tamże, s. 20.

²⁸ R.M. Ryan, E.L. Deci, *Self-Determination Theory...*, dz. cyt., s. 73.

²⁹ M. Vansteenkiste i inni, *Intrinsic Versus Extrinsic Goal Contents...*, dz. cyt., s. 23.

³⁰ R.M. Ryan, E.L. Deci, *Self-Determination Theory...*, dz. cyt., s. 70.

³¹ Tamże, s. 70.

³² M. Vansteenkiste i inni, *Intrinsic Versus Extrinsic Goal Contents...*, dz. cyt., s. 20.

³³ Tamże, s. 21.

³⁴ Tamże, s. 22.

jące rozwój pasji, które związane są z rosnącą dominacją zewnętrznej motywacji w współczesnej sferze akademickiej (która, co prawda może – przy wykorzystaniu behawioralnych bodźców – spowodować większą wydajność naukowców w zakresie „produktowania” tekstów, ale niszczy radość z uprawiania nauki).

Pierwszym czynnikiem jest coraz większa komercjalizacja badań naukowych³⁵. Są one coraz częściej prowadzone „na zewnętrzne zamówienie”. W przeszłości „akademickim dogmatem było przekonanie, że misją Akademii jest poszukiwanie wiedzy – jako celu samego w sobie”, przy tym „pozycja uniwersytetu i pozycja partykularnego badacza nie były (...) determinowane przez bezpośrednią użyteczność uzyskiwanych wyników badań, lecz przez wkład w zrozumienie ludzkości i natury oraz uzyskanie prawdy o nich”³⁶. Takie przekonanie bez wątpienia stymulowało rozwój pasji. Obecnie jednak, jak twierdzą R.H. Brown i R. Clignet, mamy do czynienia na uniwersytetach ze „zorganizowaną produkcją wiedzy” – na usługach zewnętrznych instytucji. Cele badawcze są coraz częściej wybierane z pobudek komercyjnych – nie są związane z pasją naukowca, a niekiedy nawet z jego zainteresowaniami. Coraz częściej też to wielkie – zlecające badania – korporacje, a także rządy państw definiują przedmiot badań i metody badawcze, a także nawet oczekiwane rezultaty. Tak ujmują to cytowani amerykańscy krytycy: „Badania uniwersyteckie w coraz mniejszym stopniu rządzą się swoimi wewnętrznymi standardami doskonałości. Zamiast tego, decydujące znaczenie ma wielkość funduszy, efektywność rezultatów i użyteczność badań (...) Niewielkie znaczenie ma tu zdolność badacza do pogłębiania tradycji, inspirowania ciekawości, tworzenia różnorodnych hipotez lub edukowania społeczeństwa”³⁷. Powtórzmy raz jeszcze: w takim ujęciu wiedza jest zredukowana do towaru, co w sposób oczywisty powoduje erozję pasji.

Drugą, bardzo inwazyjną przyczyną ograniczania pasji jest permanentne – opierające się wciąż o nowe zasady – wskaźnikowanie pracy naukowców, stanowiące coraz częściej *podstawowe* źródło motywacji pracy naukowej³⁸. Wskaźnikowanie jest przesycone władzą klasyfikowania i kategoryzowania instytucji i osób w zredukowane do statystycznych schematów segmenty. Naukowiec czuje się już nie tylko (a niekiedy nie tyle) członkiem społeczności akademickiej, co

³⁵ Na temat komercjalizacji współczesnego szkolnictwa wyższego por. Z. Melosik, *Uniwersytet i społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 61–81.

³⁶ R.H. Brown, R. Clignet., *Democracy and Capitalism in the Academy: the Commercialization of American Higher Education*, [w:] *Knowledge and Power in Higher Education*, red. R.H. Brown, J.D. Schubert, Teachers College, New York–London 2000, s. 38.

³⁷ Tamże, s. 19.

³⁸ Szerzej na temat wskaźnikowania por. tekst Z. Melosika, *Wskaźnikowanie człowieka i rzeczywistości jako forma sprawowania władzy*, [w:] Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2013, s. 389–400.

– zredukowanym do małego „bitu informacji” w tabeli – członkiem „społeczności statystycznej”³⁹. Hans Hasselbladh i Jannis Kallinikos utrzymują, że współcześnie techniki kontroli społecznej nabierają charakteru „numerycznego” (liczbowego) i tworzone są one przez wystandaryzowane taksonomie⁴⁰. W sytuacji istniejącego parametrycznego wskaźnikowania przeddefiniowana zostaje kategoria sukcesu naukowego, który jest obecnie mierzony skomplikowanymi algorytmicznymi wskaźnikami; dla pasji, z powodów oczywistych, nie ma w nich miejsca. Nieustanna, często coroczna ewaluacja wymusza konieczność rezygnacji ze związanych z urzeczywistnianiem pasji wieloletnich „osobistych” projektów badawczych na rzecz „szybszego” pisania tekstów oraz umieszczania ich w wysoko punktowanych czasopismach. Działalność naukowa oparta o pasję została zastąpiona „ideologią rywalizacji”. Jej istotą jest wytwarzanie coraz to nowych form współzawodnictwa między uniwersytetami, dyscyplinami i jednostkami. Taki klimat prowadzi coraz częściej do powstania neurotycznej: akademickiej tożsamości. Można tutaj odwołać się do stwierdzenia Karen Horney: „konkurencyjny duch naszej kultury jest nie tylko pożywką dla nerwic w ogólności – poprzez wzbudzenie niepokoju w związkach między ludźmi – ale też w specyficzny sposób nasila potrzebę górowania”⁴¹. W warunkach permanentnego współzawodnictwa o pozycję i środki finansowe pasja staje się coraz częściej kwestią drugorzędną. Ważna jest przede wszystkim „parametryczna efektywność”, przez pryzmat której oceniana jest pozycja, a nawet zawodowa przydatność naukowca.

Kolejnym czynnikiem ograniczającym pasję jest kontrolowanie naukowców za pomocą wszechogarniającej biurokracji, której symbolem są niezliczone – bardzo proceduralne w swojej istocie i trudne do poprawnego wypełnienia – kwestionariusze, raporty i sprawozdania⁴². Zdaje się, że to one uprawomocniają akademickie istnienie jednostki (ich detaliczność jest przytłaczająca). Można tutaj – odwołując się do interpretacji Johna Keane’a – przywołać poglądy Maxa Webera: „biurokracja może być analizowana jako zespół spójnych, metodycznie przygotowanych i precyzyjnie wprowadzanych w życie poleceń i różnych form posłuszeństwa”⁴³. Funkcjonowanie w sieci inwazyjnej biurokracji bez wątpienia

³⁹ Por. W.N. Espeland, M.L. Stevens, *A Sociology of Quantification*, „Archives of European Sociology” (AES) 2008, vol. 49, nr 3, s. 413.

⁴⁰ H. Hasselbladh, J. Kallinikos, *The Project of Rationalization: A Critique and Reappraisal of Neo-Institutionalism in Organization Studies*, „Organization Studies” 2000, vol. 21, no 4, s. 706.

⁴¹ Por. K. Horney, *Nasze wewnętrzne konflikty*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2010, s. 104–105.

⁴² Szerzej na ten temat por. tekst Z. Melosika, *Biurokratyzacja i instytucjonalizacja biografii: strategie regulowania tożsamości*, [w:] Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży...*, dz. cyt., s. 333–362.

⁴³ J. Keane, *The Legacy of Max Weber*, [w:] J. Keane, *Public Life and Late Capitalism: toward a socialist theory of democracy*, Cambridge University Press, New York 1984, s. 31–32.

nie sprzyja rozwijaniu pasji wśród naukowców, bowiem coraz częściej mają oni wrażenie, że głównym celem działań naukowych ma być – mówiąc ironicznie – sprawozdanie na temat rezultatów tych działań (zredukowane do numerycznego w swojej istocie indeksowania). Podobne skutki przynosi jurydyzacja, polegająca na coraz bardziej szczegółowej formalno-prawnej kodyfikacji kolejnych obszarów życia akademickiego, a w konsekwencji tożsamości naukowców⁴⁴. Coraz to nowsze detaliczne regulacje prawne stają się, zdaniem J.M. Balkina „formą kulturowego oprogramowania, które kształtuje sposoby naszego myślenia o świecie i jego pojmowania (...)”, w konsekwencji prawo „kolonizuje ludzki umysł”⁴⁵. Inwazyjne pokrywanie rzeczywistości akademickiej przez regulacje prawne (jakkolwiek nieuzasadnione z uwagi na jej coraz bardziej skomplikowany charakter) na pewno nie sprzyja działaniom opartym o pasję. Naukowiec musi ją „umieścić” w gąszczu – ograniczających jego naukową wyobraźnię – rozporządzeń i paragrafów.

Opisane ograniczenia w zakresie rozwoju i kulturowania pasji nie prowadzą jednak do wniosku, iż możemy w odniesieniu do współczesnych naukowców i uniwersytetów postawić tezę o „końcu pasji”. W jaki sposób można więc obrońić pasję?

Na wstępie chciałbym przywołać pojęcie „rdzenia tożsamości” akademickiej. Jako zwolennik konstruktywizmu społecznego, zdaję sobie sprawę z faktu, iż pojęcie „rdzenia” pozostaje w sprzeczności z jego założeniami. W moim myśleniu o tożsamości akademickiej nie traktuję go jednak jako kategorii esencjalnej, czy nieodwołalnej, którą można „wyprowadzić” z jakkolwiek nierozumianej „metafizyki”. Rdzeń ten stanowi natomiast rezultat wielowiekowego procesu formowania się tradycji akademickiej w zakresie tożsamości uczonego i tożsamości uniwersytetu. Tożsamość ta jest ciągła, niezależnie od różnego typu uwikłania nauki w ideologię czy komercję. Kategoria rdzenia nie jest więc związana – powtórzę raz jeszcze – z istnieniem jakiegokolwiek „ostatecznej”, czy „zamkniętej” tożsamości, lecz z zachowaniem poprzez wieki jej „stałej istoty”, niezaprzeczalnej i powszechnie akceptowanej. Nauka nie zaczyna się w każdym pokoleniu od nowa. Tożsamość naukowców i uniwersytetów (zarówno ich funkcji naukowej, jak i dydaktycznej) jest (re)konstruowana w czasie, jednakże „wokół” owego rdzenia; nie mamy tu nigdy do czynienia ze zjawiskiem „wymiany” tożsamości na inną.

⁴⁴ Na ten temat por. tekst Z. Melosika, *Jurydyzacja codzienności: bezradność jednostki w obliczu normy i prawnika*, [w:] Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży...*, dz. cyt., s. 363–376.

⁴⁵ J.M. Balkin, *The Proliferation of Legal Truth*, „Harvard Journal of Law and Public Policy” 2003, vol. 26, nr 1, s. 8.

Wydaje się, że pasja stanowi integralną część tego rdzenia. Od początku istnienia nauki to właśnie ona inspirowała i angażowała badaczy i odkrywców (a uparta wierność pasji prowadziła niekiedy do utraty życia). Umieścić ją można także w przekazywanym z pokolenia na pokolenie, zarówno w kontekście indywidualnym, jak i instytucjonalnym przekonaniu, że celem nauki jest odkrywanie (z mojej perspektywy – zawsze społecznie skonstruowanej) prawdy i organizowanej wokół niej wiedzy. Przekonanie to znajduje się nadal w „sercu” nauki (jakkolwiek to idealistycznie i górnolotnie by nie brzmiało) – niezależnie od często występującego podporządkowania nauki i uniwersytetów ekonomii czy polityce. Przy przyjęciu takiego założenia jest oczywiste, że tożsamość naukowca ostatecznie zawsze „wymyka się” redukcjonizmowi parametryzacyjnych punktów, a tożsamość uniwersytetu jako instytucji (wyrażana przez „kolektywny sposób postrzegania i przekonań”)⁴⁶ jest nieredukowalna do przedsięwzięcia.

Kolejny pozytywny kontekst kultywowania pasji związany jest z ideą wspólnotowości. Z jednej strony rozważać ją można w odniesieniu do społeczności uniwersyteckiej, do instytucji. Jednak w rozważaniach dotyczących pasji ważniejsze jest – jak się wydaje – istnienie społeczności akademickich związanych z poszczególnymi dyscyplinami naukowymi. Społeczności funkcjonują w oparciu o (nie)formalne kontakty, wspólne projekty i wymianę doświadczeń. Takie grupy odniesienia dbają również – poprzez systemy referencji i recenzji – o standardy akademickie (w zakresie działalności badawczej). Można w tym kontekście przytoczyć pogląd M. Henkel, iż to właśnie identyfikacja z dyscypliną naukową jest źródłem „indywidualnych i kolektywnych wartości”; to właśnie ona ma największy wpływ na tożsamość naukowca i jego poczucie „autentyczności”⁴⁷. To właśnie w ramach działań skoncentrowanych wokół dyscypliny naukowej urzeczywistniana jest także, zdaniem T. Parsonsa i G.M. Platta, idea wolności akademickiej⁴⁸.

To dyscypliny naukowe – jako źródło wspólnej identyfikacji – tworzą niezwykle ważny układ odniesienia dla poczucia własnej tożsamości i wartości; wbrew logice konkurencji. Stanowią płaszczyznę ekspresji intersubiektywnego systemu znaczeń, właściwych i zrozumiałych dla przedstawicieli danej dyscypliny, posiadających niezwykle potężną integrację. I to właśnie w ramach dyscypliny urzeczywistnianie pasji jest jednym ze źródeł statusu i szacunku.

⁴⁶ B. Stensaker, M. Henkel, J. Välimaa, C.S. Sarrico, *Introduction: How is Change in Higher Education Managed*, [w:] *Managing Reform in Universities. The Dynamics of Culture, Identity and Organizational Change*, red. B. Stensaker, J. Valimaa, C. Sarrico, Palgrave Macmillan, New York 2012, s. 10.

⁴⁷ S.A. Quigley, *Academic Identity: A Modern Perspective*, „Educate” 2011, vol. 11, nr 1, s. 23.

⁴⁸ Por. T. Parsons, G.M. Platt, *The American University*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1975, s. 128–129, 364.

Można w tym miejscu odnieść do pozycji naukowca w danej dyscyplinie (dokonywane niekiedy w odniesieniu do placówek edukacji średniej i wyższej) rozróżnienie między kategoriami „doskonałości” i „reputacji” (czy wręcz elitarności). Warto przywołać – za Agnieszką Gromkowską-Melosik – tezę Ulriki Deppe i Heinza Hermana Krügera, że kategorie te „pozostają ze sobą w pewnej sprzeczności”, bowiem reputacja jest „związana z hierarchią społeczną i statusem społecznym”, a doskonałość z „nadzwyczajnymi osiągnięciami”⁴⁹. Agnieszka Gromkowska-Melosik pokazuje w tym kontekście, że w akademickiej hierarchii szkół średnich w Wielkiej Brytanii najlepszą reputację i elitarny status mają nie te, których uczniowie uzyskują najlepsze wyniki w ogólnokrajowych testach, lecz te (Eton, Harrow, Rugby), których dyplom stanowi symbol akademickości i uosabia najlepsze tradycje w tym zakresie⁵⁰.

Taki sposób myślenia można wykorzystać – szczególnie w przypadku nauk humanistycznych i społecznych – do podjęcia analizy pozycji/statusu naukowca w ramach społeczności naukowej zintegrowanej przez przynależność do jednej dyscypliny. Wpisanie się w logikę parametryzacyjnej gry i publikowanie w „doskonałych”, wysoko punktowanych czasopismach niewątpliwie ustępuje – jako źródło pozycji/statusu – publikowaniu, przygotowywanych przez kilka a niekiedy kilkanaście lat książek (które bez wątpienia pasji wymagają – R.J. Vallerand wiąże pasję z realizacją celów o charakterze długoterminowym)⁵¹. To właśnie indywidualne monografie stanowią apogeum realizacji pasji i satysfakcji z pracy naukowej a także źródło prestiżu w społeczności zorganizowanej wokół dyscypliny naukowej. Wydaje się przy tym, że owo wyeksponowane rozróżnienie między doskonałością a reputacją stanowi kolejny mechanizm ochronny pasji akademickiej.

Być może najważniejszym z nich jest jednak wolność akademicka, odnosząca się – w analizowanym przez mnie kontekście – do wolności w zakresie wyboru problematyki metod badawczych, jak również swobodnego publikowania osiągniętych rezultatów⁵². Należy przy tym pamiętać, że wolności akademickiej towarzyszy „stałe wystawianie się na krytykę” (np. poprzez system recenzowania), dotyczącą poziomu, który reprezentują – w ramach przyjętych w danej dyscyplinie standardów – rezultaty wysiłków badawczych. Wolność akademicka jest więc nieodłącznie związana z akademickim profesjonalizmem⁵³ oraz podstawowym

⁴⁹ A. Gromkowska-Melosik, *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015, s. 21.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ T. Curran i inni, *The Psychology of Passion...*, dz. cyt., s. 35.

⁵² Por. Z. Melosik, *Wolność akademicka. Konteksty i rekonstrukcje*, „Rocznik Lubuski” 2015, t. 41, cz. 2, s. 13–28.

⁵³ T.L. Haskell, *Justifying the Rights of Academic Freedom in the Era of „Power/Knowledge”*, [w:] *The Future of Academic Freedom*, red. L. Menand, University of Chicago Press, Chicago–London 1996.

warunkiem i gwarantem urzeczywistnienia pasji. Sądzę przy tym, że nawet opisane (niekorzystne – z perspektywy pasji) przemiany współczesnego uniwersytetu nie są w stanie zakwestionować jej istoty i potencjału.

Konkludując, można, jak sądzę, stwierdzić optymistycznie: rdzeń pasji akademickiej znajduje się w tożsamości każdego profesora, jest to „stan serca i umysłu”, który można zachować wbrew zewnętrznym okolicznościom. To właśnie pasja może być jednym z najistotniejszych źródeł wolności i władzy w zakresie konstruowania przez naukowca własnej tożsamości.

BIBLIOGRAFIA

- Altbach P.G., *The International Academic Crisis? The American Professoriate in Comparative Perspective*, „Daedalus” 1997, vol. 126, nr 4.
- Balkin J.M., *The Proliferation of Legal Truth*, „Harvard Journal of Law and Public Policy” 2003, vol. 26, nr 1.
- Bloch C., *Passion and Paranoia: Emotions and the Culture of Emotions in Academia*, Routledge, London–New York 2016.
- Brown R.H., Clignet R., *Democracy and Capitalism in the Academy: the Commercialization of American Higher Education*, [w:] *Knowledge and Power in Higher Education*, red. R.H. Brown, J.D. Schubert, Teachers College, New York–London 2000.
- Curran T., Hill A.P., Appleton P.R., Vallerand R.J., *The psychology of passion: A meta-analytical review of a decade of research on intrapersonal outcomes*, „Motivation and Emotion” 2015, vol. 39.
- Cybal-Michalska A., *Młodzież akademicka a kariera zawodowa*, Impuls, Kraków 2014.
- Espelund W.N., Stevens M.L., *A Sociology of Quantification*, „Archives of European Sociology” (AES) 2008, vol. 49, nr 3.
- Grinnell F., *Everyday Practice of Science: Where Intuition and Passion Meet Objectivity and Logic*, Oxford University Press, New York 2009.
- Gromkowska-Melosik A., *Elitarne szkolnictwo średnie. Między reprodukcją społeczno-kulturową a ruchliwością konkurencyjną*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015.
- Halonen S.M., Lomas T., *A passionate way of being: A qualitative study revealing the passion spiral*, „International Journal of Psychological Research” 2014, vol. 7, nr 2.
- Haskell T.L., *Justifying the Rights of Academic Freedom in the Era of „Power/Knowledge”*, [w:] *The Future of Academic Freedom*, red. L. Menand, University of Chicago Press, Chicago–London 1996.
- Hasselbladh H., Kallinikos J., *The Project of Rationalization: A Critique and Reappraisal of Neo-Institutionalism in Organization Studies*, „Organization Studies” 2000, vol. 21, nr 4.
- Holton G., *Einstein, History, and Other Passions: The Rebellion Against Science at the End of the Twentieth Century*, American Institute of Physics Press, Woodbury, New York 1996.
- Horney K., *Nasze wewnętrzne konflikty*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2010.
- Jaskulska S., *O wyrastaniu z pasji*, „Rocznik Pedagogiczny” 2015, t. 38.
- Keane J., *The Legacy of Max Weber*, [w:] J. Keane, *Public Life and Late Capitalism: toward a socialist theory of democracy*, Cambridge University Press, New York 1984.

- Melosik Z., *Biurokratyzacja i instytucjonalizacja biografii: strategie regulowania tożsamości*, [w:] tenże, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Impuls, Kraków 2013.
- Melosik Z., *Jurydyzacja codzienności: bezradność jednostki w obliczu normy i prawnika*, [w:] tenże, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Impuls, Kraków 2013.
- Melosik Z., *Uniwersytet i społeczeństwo. Dyskursy wolności, wiedzy i władzy*, Impuls, Kraków 2009.
- Melosik Z., *Wolność akademicka. Konteksty i rekonstrukcje*, „Rocznik Lubuski” 2015, t. 41, cz. 2.
- Melosik Z., *Wskaźnikowanie człowieka i rzeczywistości jako forma sprawowania władzy*, [w:] tenże, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Impuls, Kraków 2013.
- Parsons T., Platt G.M., *The American University*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1975.
- Quigley S.A., *Academic Identity: A Modern Perspective*, „Educate” 2011, vol. 11, nr 1.
- Ryan R.M., Deci E.L., *Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being*, „American Psychologist” 2000, vol. 55, nr 1.
- Stensaker B., Henkel M., Välimaa J., Sarrico C.S., *Introduction: How is Change in Higher Education Managed*, [w:] *Managing Reform in Universities. The Dynamics of Culture, Identity and Organizational Change*, red. B. Stensaker, J. Valimaa, C. Sarrico, Palgrave Macmillan, New York 2012.
- Vallerand R.J., Blanchard C., Mageau G.A., Koestner R., Ratelle C., Léonard M., Gagne M., Marsolais J., *Les Passions de l'Âme: On Obsessive and Harmonious Passion*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2003, vol. 85, nr 4.
- Vansteenkiste M., Lens W., Deci E.L., *Intrinsic Versus Extrinsic Goal Contents in Self-Determination Theory: Another Look at the Quality of Academic Motivation*, „Educational Psychologist” 2006, vol. 41, nr 1.

Author: Zbyszko Melosik

Title: Passion and researcher's identity

Keywords: passion, identity, research, university, academic freedom

Discipline: Pedagogics

Language: Polish

Document type: Article

Summary

The aim of the article is to analyse various contexts of passion perceived as an important component of researcher's identity. First, passion is confronted with the concept of rationality which dominates the university thinking about research. Second, passion is considered in relations to intrinsic and extrinsic motivation. Next, the author concentrates attention on factors which limit the passion development: present commercialization of research as well as their permanent indexation and evaluation, re-locating the researcher's energy on permanent reporting and detailed juridization of academic reality. At the end the possibility of passion in contemporary research is optimistically confirmed by the idea of academic community and academic freedom.